

Ἡ Συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴ δημιουργία τῶν κρατῶν τῆς ἀνατολικῆς χριστιανικῆς παράδοσης

ΑΝΤΩΝΙΟΥ-ΑΙΜΙΛΙΟΥ Ν. ΤΑΧΙΑΟΥ*

Προτοῦ προχωρήσω στὴν ἀνάπτυξη τοῦ θέματος, τὸ ὁποῖο πρόκειται νὰ σᾶς παρουσιάσω σήμερα, θὰ ἤθελα πρωτίστως νὰ εὐχαριστήσω πολὺ ἐνθέρμως τοὺς διοργανωτὲς τῆς 17ης Ἐτήσιας Διακοινοβουλευτικῆς Συνέλευσης Ὁρθοδοξίας γιὰ τὴν τιμὴ ποὺ μοῦ ἐπιφύλαξαν νὰ μὲ καλέσουν νὰ μιλήσω σὲ ἓνα τόσο ἐκλεκτὸ ἀκροατήριο ἐπάνω σὲ θέμα τὸ ὁποῖο, χωρὶς καμία ἀμφισβήτηση, περιέχει ἓνα ἰδιαίτερος βαθὺ νόημα γιὰ τὴν ἱστορία τῶν χωρῶν τῆς ἀνατολικῆς χριστιανικῆς παράδοσης. Αὐτὴ ἡ παράδοση, ἡ ὁποία περιλαμβάνει πολὺ ἰσχυρὰ κοινὰ στοιχεῖα γιὰ ὅλες τὶς χῶρες οἱ ὁποῖες ἐκπροσωποῦνται ἐδῶ, ἀποτελεῖ ἐπίσης, ὄχι ἀπλῶς μία ἱστορικὴ πραγματικότητα τῶν λαῶν μας, ἀλλὰ καὶ ἓνα πολὺ στερεὸ ὑπόβαθρο, ἐπάνω στοῦ ὁποῖο θὰ ἦταν δυνατόν, ὑπὸ προοπτικὴ, νὰ οἰκοδομηθεῖ ἓνα κοινὸ πλαίσιο μίας συνεργασίας, ὄχι μόνο πολιτιστικῆς ἀξίας ἀλλὰ ἀκόμη καὶ πολιτικῆς σημασίας.

Ὅπως ἤδη δῆλωσα, τὸ θέμα τῆς Συνέλευσης, οἱ ἐργασίες τῆς ὁποίας ἀρχίζουν σήμερα, μὲ τὸν τρόπο ποὺ αὐτὸ ἔχει διατυπωθεῖ, ἐνέχει μία σημαντικὴ ἰδιαιτερότητα ὅπως ἐπίσης καὶ ἓνα βάθος, γιὰ τὸν λόγο ὅτι προσδιορίζει θρησκευτικὴ ταυτότητα λαῶν μὲ πολὺ κοινὲς ἱστορικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἐμπειρίες. Τὰ προέχοντα σημεῖα τοῦ θέματος εἶναι ἡ Ὁρθοδοξία, ἡ κρατικὴ ὑπόσταση καὶ ἡ ἀνατολικὴ χριστιανικὴ παράδοση. Καὶ τὰ τρία αὐτὰ στοιχεῖα προκύπτουν ἀπὸ μία ἀναγνώριση ἱστορικῆς ἐμπειρίας πολλῶν αἰῶνων, πηγάζουν δηλαδὴ μέσα ἀπὸ τὴν Ἱστορία τῶν λαῶν τοὺς ὁποῖους χαρακτηρίζουμε ὡς λαοὺς οἱ

---

* Ὁ Ἀντώνιος-Αἰμίλιος Ν. Ταχιάος εἶναι Ὁμ. Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀλλοδαπὸ μέλος τῆς Σερβικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν καὶ τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν. Τὸ παρὸν κείμενο ἀποτελεῖ ὁμιλία του στὴν 17ῆ ἑτήσια Γενικὴ Συνέλευση τῆς Διακοινοβουλευτικῆς Συνέλευσης τῆς Ὁρθοδοξίας τὴν 28ῆ Ἰουλίου 2010 στὸ Ἐρεβάν τῆς Ἀρμενίας.

ὅποιοι ἀνήκουν στήν ἀνατολική χριστιανική παράδοση. Ὡς βάση καί ἀρχή γιά τήν ἐξέταση τοῦ θέματος, νομίζω ὅτι θά ἔπρεπε νά ληφθεῖ ἡ Ἀνατολική Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία, αὐτή πού ἐπικράτησε νά ἀποκαλοῦμε Βυζάντιο, γιά τόν λόγο ὅτι, ἀπό ἄποψη θρησκευτική, ὅλες οἱ ὀνομαζόμενες σήμερα χώρες ἀνατολικῆς χριστιανικῆς παράδοσης, ὡς πρὸς τή διαμόρφωσή τους, εἶναι λίγο ἢ πολὺ ἔκγονα αὐτοῦ τοῦ κρατικοῦ προτύπου. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ θέματος, λοιπόν, μᾶς καλεῖ ἀναγκαστικά σὲ μία ἱστορική ἀναδρομή, ἡ ὁποία καί θά καταδείξει κατὰ πόσο ἡ Ὁρθοδοξία συνέβαλε στήν ἀνάπτυξη τῆς κρατικῆς ὑποστάσεως τῶν χωρῶν πού ἐκφράζουν τήν ἀνατολική χριστιανική παράδοση.

Ἡ οἰκοδόμηση τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας βασίστηκε ἐπάνω σὰ πρότυπα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, τὰ ὁποῖα ὁμως στή συνέχεια προσάρμοσε σὲ ἓνα νέο πνευματικὸ καὶ πολιτιστικὸ σχῆμα μὲ βάση τήν ἀνατολική χριστιανική παράδοση. Ἔτσι λοιπόν, ἀπὸ ἄποψη πνευματικῆς δομῆς καὶ πολιτισμοῦ, τὸ Βυζάντιο πραγματοποίησε τὴ σύγκραση τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος μὲ τὴ χριστιανικὴ πίστη καὶ δημιούργησε τελικὰ ἓναν χριστιανικὸ πολιτισμὸ καὶ μία παράδοση πού εἶχαν ἑλληνικὸ χαρακτήρα. Αὐτὴ ἡ παράδοση, ἡ ὁποία δοκιμάστηκε σὲ ἓναν ἀγῶνα διατήρησης τῆς καθαρότητάς της, ὀνομάστηκε Ὁρθοδοξία, σὲ ἀντιδιαστολή ἀπὸ τὴν ἐκτροπὴ πού αὐτὴ γνώρισε στὸν Δυτικὸ κόσμο. Ἔτσι, ἡ Ὁρθοδοξία ὑπῆρξε ἡ ἀμετάβλητη καὶ ἀπαράγραπτη θρησκευτικὴ ταυτότητα τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐνα δεῦτερο στοιχεῖο στήν κρατικὴ ὑπόσταση τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν ὁ αὐτοκράτορας, τὸ πρόσωπο πού ἀσκούσε τὴν ὑπέριστατη διοίκηση καὶ τὸ ὁποῖο στή συνείδηση τοῦ λαοῦ εἶχε λάβει ἓναν ἱερὸ χαρακτήρα. Ὁ αὐτοκράτορας ἐνσάρκωνε ὅλα τὰ ιδεώδη τοῦ κράτους, ἦταν αὐτὸς πού κατεύθυνε τὴν πολιτικὴ τῆς χώρας καὶ προστάτευε τὴν Ἐκκλησία. Ἡ ἀντίληψη τῆς πληρότητας τοῦ κρατικοῦ ιδεώδους προϋπέθετε τρία πράγματα: πρῶτο τὸ πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα, δεῦτερο τὴν παρουσία δίπλα του τῆς ὑπατιῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς τῆς χώρας, δηλαδὴ τοῦ πατριάρχου ἢ ἀρχιεπισκόπου, καὶ τρίτο τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς καθεδρικοῦ ναοῦ μέσα στὸν ὁποῖο ὑπῆρχε θρόνος γιά τὸν αὐτοκράτορα ἀλλὰ ἐπίσης καὶ γιά τὴν ἐκκλησιαστικὴ κεφαλὴ. Αὐτὴ ἡ διαδικασία καθόριζε ὀριστικά τὴ σχέση Κράτους καὶ Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία καθίστατο μία σχέση ἀλληλεξάρτησης. Ὁ αὐτοκράτορας, ἢ ὁ βασιλεὺς ἢ ἡγεμόνας, σὲς ὑπόλοιπες χριστιανικὲς ὀρθόδοξες χώρες οἱ ὁποῖες δημιουργήθηκαν στή συνέχεια, παρὰ τὴν ὑπεροχὴ του ὡς κρατικοῦ ἡγέτη, εἶχε ἀπόλυτη ἀνάγκη τῆς παρουσίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κεφαλῆς, διότι αὐτὴ ἀποτελοῦσε τὸ ἀπαραίτητο συμπλήρωμα γιά τὴν ἐπίφραση τῆς ἐθνικῆς ὑπόστασης τοῦ κράτους

καὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ ἡγεμόνα. Μὲ τὴν πάροδο τῶν αἰώνων καὶ τὴ διαμόρφωση νέων πολιτικῶν σχημάτων στὶς χῶρες τῆς ἀνατολικῆς χριστιανικῆς παράδοσης, μπορεῖ νὰ καταργήθηκε ὁ αὐτοκράτορας ἢ ὁ βασιλέας καὶ νὰ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας ἢ πρωθυπουργό, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα δὲν καταργήθηκε ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἡ ὁποία παρέμενε σὲ συνεργασία μὲ τὴν πολιτικὴ ἡγεσία. Ἀκόμη καὶ στὶς χῶρες ὅπου ἐπικράτησε ἡ ἰδεολογία τῆς ἀθεΐας, ἡ Ἐκκλησία δὲν καταργήθηκε. Μὲ αὐτὸ τὸ σχῆμα ἡ κοσμικὴ ἐξουσία τοῦ κράτους ἀναδεικνυόταν λοιπὸν ὁ προστάτης τῆς Ὁρθοδοξίας στὴ χώρα. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἡ κοσμικὴ ἐξουσία ἀποτελοῦσε τὸν προστάτη τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐκεῖνος πού τὴν ἐξέφραζε θρησκευτικὰ, δηλαδή ἡ ἐκκλησιαστικὴ κεφαλὴ, δὲν ἦταν δυνατὸν παρὰ νὰ ὑποστηρίξει τὴ διατήρηση αὐτῆς τῆς κρατικῆς ὑπόστασης, γνωρίζοντας ἀπόλυτα ὅτι ὁ κοσμικὸς ἄρχων παρεῖχε προστασία καὶ στὴν Ἐκκλησία τοῦ κράτους. Ἄρα ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἡγέτης εἶχε οὐσιώδη λόγο νὰ προασπίζεται τὴν κρατικὴ καὶ ἐθνικὴ ὑπόσταση καὶ ἀκεραιότητα τοῦ ἔθνους ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκτεινόταν ἡ δικαιοδοσία του.

Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, ἡ ὁποία στοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς ζωῆς τῆς ὑπῆρξε τὸ μεγαλύτερο οἰκουμενικὸ κράτος τοῦ πολιτισμένου κόσμου, λειτούργησε ὡς τὸ πρότυπο κρατικῆς ὄντοτητας καὶ ἀποτέλεσε τὸ ἰδεῶδες ὑπόδειγμα πρὸς μίμηση. Ἔτσι, ἦταν φυσικὸ στὴ συνέχεια νὰ σπεύσουν νὰ μιμηθοῦν αὐτὸ τὸ πρότυπο στὶς βασικῆς του ἀρχές, πού ἤδη μνημονεύθηκαν, τὰ κράτη τῆς ἀνατολικῆς χριστιανικῆς παράδοσης, τὰ ὁποία διαμορφώθηκαν μεταγενέστερα. Ἐνα σημαντικὸ στοιχεῖο στὴ σχέση κοσμικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας ὑπῆρξε ἡ διαδικασία τῆς ἐξασφάλισης τοῦ αὐτοκεφάλου τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, δηλαδή ἡ ἀποδέσμευσή τους ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ στὴ δικαιοδοσία τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ ἔλαβαν ἀρχικῶς τὴ χριστιανικὴ πίστη. Ἡ ἀποδέσμευση αὐτὴ συνεπαγόταν συγχρόνως καὶ τὴν κρατικὴ ἀυτοτέλεια, γεγονός πού δικαιολογοῦσε τὴ συμβολὴ τῶν κατὰ τὸν ὄρον Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν στὴ συνεργασία μὲ τὴν κοσμικὴ ἐξουσία, προκειμένου νὰ δημιουργηθεῖ ἀνεξάρτητη κρατικὴ ὄντοτητα. Πρέπει λοιπὸν μέσα σὲ αὐτὴ τὴ συνάφεια νὰ δοῦμε τὸ θέμα τῆς διαμόρφωσης τοῦ αὐτοκεφάλου.

Βεβαίως σ' αὐτὴ τὴν παράδοση, χωρὶς καμία ἀμφιβολία, ἀνήκει ἀπόλυτα, ἀπὸ τὶς πρώτες μάλιστα χῶρες, ἡ Ἀρμενία, ἡ ὁποία μᾶς φιλοξενεῖ τὴ στιγμὴ αὐτὴ, διότι αὐτὴ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα χριστιανικὰ κράτη τοῦ καυκασιακοῦ χώρου. Ἐχοντας ἐκχριστιανιστεῖ ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 4ου αἰῶνα, καὶ ἀποκτώντας ἀπὸ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα δικό της ἀλφάβητο καὶ γραπτὸ λόγο,

ἡ Ἀρμενία εἰσῆλθε ἀμέσως στή χορεία τῶν πολιτισμένων λαῶν καὶ ἀπέκτησε τὴν πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ τῆς αὐτοτέλεια. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κατὰ διαστήματα διετέλεσε ὑπὸ βυζαντινὴ κυριαρχία, συγχρόνως ὅμως προσέφερε καὶ ἡ ἴδια ἐκλεκτὲς καὶ διαπρεπεῖς προσωπικότητες στὴ βυζαντινὴ κρατικὴ διοίκηση, γεγονός πού δηλώνει τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς πολιτιστικοῦ καὶ πνευματικοῦ δεσμοῦ μὲ τὴν ἑλληνικὴς ὑφῆς ἰσχυρὴ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Αὐτὴ ἡ συνάφεια μὲ τὸ Βυζάντιο παρείχε τὴ δυνατὸτητα γνωριμίας καὶ μὲ τὸν τρόπο ἀνάπτυξης κρατικῆς ὄντοτητας. Παρὰ τὴν πολὺ μεγάλη αὐτὴ προσέγγιση μεταξὺ βυζαντινοῦ καὶ ἀρμενικοῦ κόσμου, ἡ Ἀρμενία ὄχι μόνον δὲν ἀφομοιώθηκε μέσα στοῦ Βυζάντιο, ἀλλὰ οὔτε καὶ δέχθηκε τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἐπιπλέον μάλιστα διατήρησε μία ἰδιαιτερότητα στὴ δογματικὴ ἔκφραση τοῦ ἀνατολικοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς ἐπιλογῆς πρέπει ἴσως νὰ ἀναζητηθεῖ ὄχι μόνον στὸν κρατικὸ ἀλλὰ καὶ στὸν ἐκκλησιαστικὸ προσανατολισμό, διότι ὁ τελευταῖος αὐτός, κινούμενος μέσα στὴ δογματικὴ ἰδιαιτερότητά του, ἐπικύρωσε καὶ ἐπιβεβαίωσε τὴν κρατικὴ αὐτοτέλεια τοῦ ἀρμενικοῦ λαοῦ.

Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ περίπτωση τῆς γειτονικῆς ἀρχαίας Γεωργίας, ἡ ὁποία ἐκχριστιανίστηκε πολὺ νωρὶς καὶ ἀνέπτυξε ἕναν δικό της πολιτισμό. Ὅπως ἡ Ἀρμενία, ἔτσι καὶ ἡ Γεωργία, γνώρισε πολλὰ ἐναλλαγὰς στὸ θέμα τῆς ἐλευθερίας τῆς χώρας, μὲ πολέμους καὶ τουρκικὴ καὶ περσικὴ κατοχὴ, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἀνέπτυξε μία σθεναρὴ ἐθνικὴ ἀντίδραση, τὴν ὁποία σὲ μεγάλο, ἂν ὄχι ἀπόλυτο, βαθμό, χρωστοῦσε στὸ πνεῦμα τῆς αὐτοτελοῦς ἐθνικῆς ὄντοτητας πού εἶχε δημιουργηθεῖ στὴ συνείδηση τοῦ γεωργιανικοῦ λαοῦ. Ἡ παράδοση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως καὶ ἡ μὲ βάση αὐτὴν πνευματικὴ καλλιέργεια, ἦταν ἐκεῖνη πού ἐπὶ αἰῶνες διατήρησε στὴ συνείδηση τῆς γεωργιανικῆς κοινωνίας τὸ ἰδεῶδες μίας ἐλεύθερης χώρας, γεγονός πού εἶδαμε νὰ πραγματοποιεῖται στὶς ἡμέρες μας. Οἱ διάφορες ξενικὲς ἐπιδράσεις πού δέχθηκε στὴ διάρκεια τῶν αἰῶνων δὲν κατόρθωσαν νὰ ἀπαλείψουν τὰ ἐθνικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ, γιατί αὐτὰ τὰ συντηροῦσε ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Ἔτσι, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, ἡ ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία ἐκκοιλιάθηκε καὶ στὴ Γεωργία χάρη στὴν ἄσβεστη ἐθνικὴ συνείδηση πού διέσωζε ἡ γεωργιανικὴ ὀρθόδοξη παράδοση.

Θὰ πρέπει νὰ ἐπιστρέψουμε στὸ θέμα τῆς αὐτοκεφαλίας τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς ἀνατολικῆς ὀρθόδοξης παράδοσης, ὥστε νὰ δοῦμε τί ρόλο διεδραμάτισε στὴ διαμόρφωση τῆς κρατικῆς ὑπόστασης. Ὡς βάση καὶ ἀρχὴ παραμένει τὸ Βυζάντιο, διότι ἀπὸ αὐτὸ ἐκπήγαξε ἡ ἀνατολικὴ ὀρθόδοξη ἀντίληψη περὶ κρά-

τους, αυτή ακριβώς που ενέπνευσε τὰ μεταγενέστερα διαμορφωθέντα κράτη. Ἡ πρώτη χώρα τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, ἡ ὁποία ἔλαβε τὸν Χριστιανισμό ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ἦταν ἡ Βουλγαρία, ἡ ὁποία ὅμως ἦταν καὶ ἡ πρώτη που διεκδίκησε τὴ χειραφέτησή της ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ ἡγεμόνας τῆς Βόρης τὸν 9ο αἰῶνα, ἐπειδὴ ἔβλεπε τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐξάρτηση τῆς χώρας του ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ὡς τρόπο ἐπιρροῆς ἐπ’ αὐτῆς τοῦ Βυζαντίου, ἀπαίτησε τὴ χειραφέτηση τῆς Ἐκκλησίας του. Ὁ κύριος παράγοντας πὺν διεδραμάτιζε ἐνεργὸ πρόσωπο στὴ διεκδίκηση τοῦ αὐτοκεφάλου ὑπῆρξε ἡ κοσμικὴ ἐξουσία, τὴν ὁποία ἐνσάρκωνε ὁ ἡγεμόνας μίας χώρας. Σὲ πρῶτο στάδιο ἡ ἀρχὴ πὺν ἀποφάσιζε τὴν ἐκχώρηση τοῦ αὐτοκεφάλου ἦταν ἡ σύνοδος τῶν ἐπισκόπων, ἀργότερα δὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅμως πὺν ὁ Χριστιανισμὸς ἔγινε ἡ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἡ Ἐκκλησία συνδέθηκε ἀναπόσπαστα μ’ αὐτό, καὶ ὁ ρόλος τοῦ αὐτοκράτορα στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἄρχισε νὰ γίνεται ἀποφασιστικὸς. Βεβαίως ἡ αὐτοκρατορικὴ παρέμβαση στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα δὲν ἄφηνε ἀσυγκίνητη τὴν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία προσπαθοῦσε πάντοτε νὰ κατοχυρώσει τὴ δικὴ της ἐξουσία, εἴτε ἐγκρίνοντας ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν αὐτοκρατορικὴ παρέμβαση, ἐμφανιζόμενη ὅτι συμφωνεῖ μ’ αὐτὴν, εἴτε μὲ τὴν ὑποχώρηση τοῦ αὐτοκράτορα μπροστὰ στὶς ἀντίθετες πρὸς τὶς δικές του ἀποφάσεις τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ μίαν ἀνάλυση τῶν σχετικῶν πηγῶν, κυρίως τοῦ 9ου αἰῶνα, καταφαίνεται σαφῶς αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη, ἡ ὁποία μάλιστα ἐπικεντρώνεται στὴ διατύπωση τοῦ μεγάλου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φωτίου, ὅτι τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα μεταβάλλονται σύμφωνα μὲ τὶς μεταβολές πὺν ἐπέρχονται στὴν κοσμικὴ ἐπικράτεια καὶ διοίκηση. Ἐπιστέγασμα μίας παρόμοιας ἀντίληψης ἦταν καὶ ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀπόλυτης ἐξουσίας τοῦ αὐτοκράτορα στὸ νὰ κελεύει, σύμφωνα μὲ τὴν κρίση του, καὶ τὴ μεταβολὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἡ δὲ Ἐκκλησία νὰ ἀποδέχεται αὐτὰ τὰ ὁποῖα αὐτὸς ἀποφάσιζε.

Ἐνῶ γιὰ τὴν Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἡ προαγωγή της σὲ αὐτοκέφαλη ὀφειλόταν στὴν πνευματικὴ της αὐτάρκεια καὶ στὴ σπουδαιότητα τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους, ἀρχὴ πὺν εἶχε ἤδη ἰσχύσει στὴ χριστιανικὴ ἀρχαιότητα, στὴν περίπτωση τῶν σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν, γιὰ τὴ χειραφέτησή τους ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἴσχυσε ἡ ἐθνικοπολιτικὴ διεκδίκηση. Οἱ Ἐκκλησίες Βουλγαρίας, Σερβίας καὶ Ρωσίας προῆλθαν ἀπὸ τὴν ἱεραποστολικὴ δραστηριότητα τοῦ Βυζαντίου, καὶ ἐνῶ ἀρχικῶς ὑπάγονταν σ’ αὐτό, στὴ συνέχεια ζήτησαν καὶ ἀπέκτησαν τὴν ἀνεξαρτησία τους. Ἡ Κωνσταντινούπολη εἶχε δι-

δάξει στους Σλάβους τὴ θεωρία τῶν σχέσεων κράτους καὶ Ἐκκλησίας, προπαντὸς δὲ τῶν σχέσεων αὐτοκράτορα καὶ ἐκκλησιαστικῆς κεφαλῆς· ἐρχόταν λοιπὸν ἡ στιγμή νὰ ἐφαρμόσουν καὶ αὐτοὶ τὴν ἴδια πολιτικοεκκλησιαστικὴ θεωρία. Ἐδῶ πρέπει νὰ γίνει μία παρένθεση, ἡ ὁποία ἐνέχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὸ θέμα μας: Ὅταν οἱ Θεσσαλονικεῖς ἀδελφοὶ Κύριλλος καὶ Μεθόδιος ἀνέλαβαν τὸ ἱεραποστολικὸ καὶ ἐκπολιτιστικὸ ἔργο τους μεταξύ τῶν Σλάβων τῆς Μεγάλης Μοραβίας, ἔδωσαν σ' αὐτοὺς ὄχι μόνο σλαβικὸ ἀλφάβητο καὶ γραπτὸ λόγο, ἀλλὰ καὶ νομοθεσία καὶ ὁδηγίες πρὸς τὸν ἡγεμόνα γιὰ τὸν τρόπο πὸν θὰ ἔπρεπε νὰ κυβερνᾷ τὴ χώρα του. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, μέσα ἀπὸ μία καθαρῶς ἐκκλησιαστικὴ διαδικασία καὶ δραστηριότητα, οἱ δύο ἱεραπόστολοι συνέβαλαν στὴν ὀργάνωση ἐθνικοῦ κράτους καὶ στὴν ὀριστικὴ ἀποδέσμευση αὐτοῦ ἀπὸ τὴ λατινικὴ γλῶσσα, ὅπως καὶ στὴν ἐθνικὴ αὐτοτέλειά του καὶ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν ἡγεμονία τῶν Φράγκων. Ἔτσι, ὅταν στὴ συνέχεια ἐκχριστιανίστηκαν ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ Ρωσία, ἡ βυζαντινὴ νομοθεσία πὸν εἶχαν μεταφέρει στους Σλάβους τῆς Μοραβίας ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος πέρασε καὶ σ' αὐτὲς τὶς δύο χῶρες. Ἦταν λοιπὸν τὸ ἐκκλησιαστικὸ καθεστῶς ἐκεῖνο πὸν οἰκοδομοῦσε τὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωση τοῦ σλαβικοῦ κράτους τῆς Μεγάλης Μοραβίας ἐπάνω σὲ πρότυπα τὰ ὁποῖα προέρχονταν ἀπὸ μία ἀπὸ αἰῶνες συγκροτημένη αὐτοκρατορία.

Ἀνατρέχοντας στὰ γεγονότα τῆς Ἱστορίας ὀφείλουμε νὰ ἔρθουμε καὶ στὶς ἐπιβιώσασες σλαβικὲς χῶρες καὶ νὰ δοῦμε πῶς λειτούργησε αὐτὴ ἡ ὀρθόδοξη συμβολὴ στὴν ἀνάπτυξη κρατικῆς ὑπόστασης. Εἶπαμε ὅτι ἡ πρώτη χώρα τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης πὸν ἐκχριστιανίστηκε ἦταν ἡ Βουλγαρία. Οἱ Βούλγαροι ἦταν λαὸς μὲ σωστὴ ἀντίληψη τῆς κρατικῆς ὀργάνωσης, γεγονὸς τὸ ὁποῖο τοὺς ὀδήγησε ἀμέσως στὴν υἱοθέτηση βυζαντινῶν προτύπων πρὶν ἀκόμη ἐκχριστιανιστεῖ ἡ χώρα. Ὅπως ἤδη σημειώθηκε, μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμό τῆς τὸν 9ο αἰῶνα, ἡ Βουλγαρία ἀπαίτησε τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία της, καθὼς καὶ τὴν ἀποδέσμευση ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀνοίγοντας ἔτσι μία νέα προοπτικὴ ἀνανέωσης τῆς κρατικῆς τῆς ὄντοτητας. Ὑστερα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐνέργεια λοιπὸν βλέπουμε τὴν Ἐκκλησία νὰ ἐνισχύει τὴν αὐτοτέλεια τοῦ κράτους μὲ τὴν ἐξασφάλιση καὶ τῆς δικῆς τῆς ἀνεξαρτησίας. Τὰ βυζαντινὰ πρότυπα ὀργάνωσης καὶ διοίκησης μεταφέρθηκαν στὴ Βουλγαρία αὐτούσια. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ κεφαλὴ βρισκόταν στὸ πλευρὸ τοῦ ἡγεμόνα, ὁ ὁποῖος ὀνομάστηκε «τάρως». Τὸ κράτος ἔλαβε καθαρὰ ἐθνικὸ χαρακτήρα καὶ ἡ Ἐκκλησία συνέβαλε οὐσιαστικὰ στὴν ἐμπέδωσή του. Ἡ Ἐκκλησία ἐνήργησε ὡς ὁ θεμα-

τοφύλακας τῶν ἐθνικῶν ιδεωδῶν τοῦ κράτους. Ἡ Βουλγαρία ἦταν ἡ πρώτη χώρα τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης πού υπέστη τὴν τουρκικὴ κατάκτηση τὸ 1393, γεγονός πού εἶχε ὡς συνέπεια νὰ χαθοῦν πολλὰ στοιχεῖα τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας καθὼς καὶ ἡ γνώση γιὰ τὸ ἔνδοξο κρατικὸ παρελθόν της. Αὐτὸς ὁμως πού τὸ ἔτος 1762 ἀφύπνισε τὴ βουλγαρικὴ συνείδηση καὶ ὑπῆρξε ὁ ἐθνεγέρτης τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ ἦταν ἕνας ὁμοεθνῆς μοναχὸς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὁ Παΐσιος Χιλανδαρινός, τὸ ἐθνικὸ σάλπισμα τοῦ ὁποῖου ἐγκολπώθηκε ἀμέσως ὁ βουλγαρικὸς κληρὸς, ὁ ὁποῖος στὴ συνέχεια διεδραμάτισε πολὺ ἐνεργὸ ρόλο στὴν ἀφύπνιση τῆς ιδέας τοῦ ἐθνικοῦ κράτους.

Ἄν τώρα περάσουμε στὴ Σερβία θὰ βροῦμε καὶ ἐκεῖ πολὺ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα, πού μαρτυροῦν τὴ συμβολὴ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας στὴ διαμόρφωση τοῦ ἐθνικοῦ κράτους. Ὁ πρῶτος ὀργανωτὴς τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἅγιος Σάββας, ὁ ὁποῖος ἔζησε τὸν 12 αἰῶνα, ἦταν γιὸς τοῦ βασιλέα τῆς Σερβίας Συμεὼν Νέμανια. Τόσο ὁ γιὸς ὅσο καὶ ὁ πατέρας ἐγκαταβίωσαν ὡς μοναχοὶ στὸ Ἅγιον Ὄρος. Στὴ συνέχεια ὁ Σάββας ἀνακηρύχθηκε ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιεπίσκοπος Σερβίας καὶ μετέφερε στὸ σερβικὸ κράτος πρότυπα βυζαντινά. Ἀξιοσημείωτο γεγονός στὴ σερβικὴ μεσαιωνικὴ λογοτεχνία εἶναι ἡ συγγραφή ἀπὸ τὸν Σέρβο ἀρχιεπίσκοπο Δανιὴλ τὸν 13ο αἰῶνα τῶν βιογραφιῶν Σέρβων βασιλέων καὶ ἀρχιεπισκόπων, ἕνα ἔργο πού γνώρισε μεγάλη διάδοση, καὶ τὸ ὁποῖο ἐνσαρκώνει τὴν ιδέα τοῦ ἐθνικοῦ κράτους καὶ τοῦ ἡγεμόνα ὡς προστάτη τῆς θρησκείας του. Ἔχουμε ἐδῶ, μέσα σὲ ἕνα καθαρὰ ἐθνικὸ κλίμα, τὴν ταύτιση τῆς χριστιανικῆς θρησκευτικῆς ὄντοτητας μὲ τὴν κρατικὴ. Ἡ ἥρωικὴ μάχη τοῦ Σέρβου βασιλέα Λαζάρου στὸ Κόσσοβο τὸ 1389, καὶ ἡ θυσία του γιὰ τὴν υπεράσπιση τοῦ σερβικοῦ ἔθνους, δημιουργεῖ ἕναν νέο ἀξιόλογο κύκλο συγγραφῶν πού συντάχθηκαν ἀπὸ ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα. Μέσα στὶς συγγραφές αὐτές κυριαρχεῖ καὶ πάλι ἡ ἔννοια τοῦ ἐθνικοῦ κράτους. Συμπερασματικὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τόσο στὴ Βουλγαρία ὅσο καὶ στὴ Σερβία ἡ Ἐκκλησία ἦταν ἐκείνη πού συνέβαλε στὴν ἐπιβίωση τῆς ιδέας τοῦ ἐθνικοῦ κράτους.

Στὸν ρωσικὸ χῶρο οἱ πραγματικότητες πού ἀναφέραμε ἔχουν μία δική τους ιδιοτυπία. Ἡ Ρωσία ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμό της τὸ 988 καὶ μέχρι τὸ 1589 ἔμεινε ἐκκλησιαστικῶς ὑποταγμένη στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ὡς μία ἀπλὴ μητρόπολή του. Ἀποτελούμενη ἀρχικῶς ἀπὸ ἐπὶ μέρους ἡγεμονίες, βαθμωδῶς ἡ Ρωσία διαμορφώθηκε σὲ ἕνα συγκροτημένο κράτος μὲ κέντρο τὴν ἡγεμονία τῆς Μόσχας, στὴν ὁποία ὑποτάχθηκαν καὶ ὅλες οἱ ὑπόλοιπες. Παρὰ τὴν

ἀρχική κατάτμησή της σὲ ἡγεμονίες, ἡ Ρωσία ἐκκλησιαστικῶς διοικεῖτο ἀπὸ ἓναν καὶ μόνο μητροπολίτη, στὸν ὁποῖο ὑπήγοντο οἱ ἐπίσκοποι τῶν ἡγεμονιῶν. Ἀπὸ τὸ 988 ἕως τὸ 1439 διοίκησαν τὴ Ρωσία συνολικῶς 31 μητροπολίτες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 25 ἦταν Ἕλληνες καὶ ἓνας Βούλγαρος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἀπεσταλμένος ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Μέχρι τὸ ἔτος 1237 ὁ μητροπολίτης Ρωσίας εἶχε ἕδρα τὸ Κίεβο, ἀλλὰ μετὰ τὴν κατάληψη τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Μογγόλους ἐγκαταστάθηκε στὴ Μόσχα. Οἱ Ρῶσοι ἡγεμόνες ἐξαρχῆς υἰοθέτησαν ὅλα τὰ πρότυπα ὀργάνωσης κράτους καὶ Ἐκκλησίας τὰ ὁποῖα παρεῖχε τὸ Βυζάντιο, καὶ μὲ βία αὐτὰ συγκροτοῦσαν τὶς δικῆς τους κρατικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς δομῆς, οἱ ὁποῖες βέβαια λάμβαναν τὶς ἀποχρώσεις τοῦ ρωσικοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρα. Οἱ μητροπολίτες καὶ οἱ ἐπίσκοποι βρισκόνταν παρὰ τὸ πλευρὸ τῶν ἡγεμόνων στὴν πρωτεύουσα τῆς ἡγεμονίας. Στὸ Κίεβο κτίστηκε μεγαλοπρεπῆς ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, σὲ ἀπομίμηση αὐτοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Ρῶσοι δὲν βιάστηκαν νὰ ζητήσουν τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀποδέσμευση ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ζώντας ὑπὸ τὴ σκέπη τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας ἐνιωθάν ἓναν δεσμὸ μὲ τὴν αὐτοκρατορία. Ἀργότερα οἰκοδόμησαν καὶ δική τους αὐτοκρατορία, οἱ δὲ μητροπολίτες συνέβαλαν σὲ αὐτὴ τὴ διαδικασία. Ζώντας δίπλα στοὺς ἡγεμόνες, διετέλεσαν πολλῆς φορῆς πολῦτιμοι σύμβουλοί τους καὶ ἐνίσχυναν τὴν ἐξουσία τους. Οἱ Ἕλληνες μητροπολίτες δὲν ἔκαναν ποτὲ προσπάθεια νὰ ἐπιβάλλουν τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα στὴ Ρωσία, ἀντιθέτως μάλιστα ὅσες συγγραφές τους ἔχουν διασωθεῖ εἶναι ὅλες γραμμένες στὴ ρωσικὴ γλῶσσα, γεγονός πού ἀποδεικνύει ὅτι ὄχι μόνο δὲν ἀντιστρατεύονταν τὸν ἐθνικὸ χαρακτῆρα τοῦ κράτους ἀλλὰ ἀντιθέτως τὸν ἐνίσχυναν καὶ τὸν ὑπέθαλπαν. Μέσα στὸν καθεδρικό ναὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὴ Μόσχα ὑπῆρχε συγχρόνως ὁ θρόνος τοῦ μητροπολίτη καὶ ὁ θρόνος τοῦ ἡγεμόνα, ἀργότερα δὲ τοῦ τσάρου, κάτι πού δήλωνε μίαν σαφῆ ἀπομίμηση τῆς βυζαντινῆς πρακτικῆς. Ὁ θρησκευτικὸς παράγοντας λειτούργησε καὶ στὴ Ρωσία ὡς δύναμη οἰκοδομῆς τοῦ ἐθνικοῦ κράτους.

Μία ἀπὸ τὶς ἀρχαιότερες Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες εἶναι καὶ αὐτὴ τῆς Κύπρου. Τὸ νησί αὐτὸ πέρασε ἐπὶ αἰῶνες –περνάει μάλιστα καὶ σήμερα ἐν μέρει– ξενικὴ κατοχή. Ἐὰν τὴ στιγμή αὐτὴ διασώζει τὸ σαφέστατο στίγμα ἐνὸς ἐλληνικοῦ κράτους, αὐτὸ τὸ ὀφείλει ἀπόλυτα στὴν Ἐκκλησία. Ὁ κυπριακὸς λαὸς, γερὰ προσκολλημένος στὶς ἀρχές τῆς Ὁρθοδοξίας –γεγονὸς πού μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν πολὺ μεγάλο ἀριθμὸ μοναστηρίων καὶ χριστιανικῶν μνημείων στὸ νησί– κατόρθωσε νὰ διατηρήσει μέσα του ζωντανὸ τὸ ιδεῶδες ἐνὸς ἀνεξάρτητου

κράτους με σαφή έθνικό χαρακτήρα, πράγμα που σήμερα το βλέπουμε πολύ καθαρά.

Το Ρουμανικό Κράτος, το οποίο προέκυψε από τη συνένωση ήγεμονιών, παρὰ τις διάφορες έξωτερικές επιδράσεις, δυτικές, έλληνικές και σλαβικές τις όποιες δέχθηκε κατά τη διάρκεια αιώνων, τελικῶς κατέληξε σὲ ἓνα ένιαίο έθνικό μόρφωμα, για τὴ δημιουργία τοῦ όποιου σὲ μεγάλο βαθμὸ συνέβαλε ἡ όρθόδοξη παράδοση τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ, δοθέντος ότι ἡ Έκκλησία διατήρησε τὴ γλῶσσα αὐτοῦ τοῦ λαοῦ καὶ καλλιέργησε τὴν ιδέα τοῦ ένιαίου ισχυροῦ κράτους. Ἀπὸ τις νεότερες αὐτοκέφαλες Έκκλησίες εἶναι καὶ αὐτὴ τῆς Ἑλλάδος, που δημιουργήθηκε μετὰ τὴ σύσταση τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους τὸ 1830. Καὶ ἐδῶ ἔχουμε τὴν ενεργὸ ἀνάμιξη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ παράγοντα για τὴ δημιουργία ένός ἀνεξάρτητου κράτους.

Χρειάστηκε νὰ γίνει αὐτὴ ἡ ιστορική ἀνασκόπηση, διότι κρίθηκε ἀναγκαία προκειμένου νὰ φανεῖ σὲ ποιο βαθμὸ, μέσα στὸν κόσμο τοῦ όρθόδοξου ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ ἐκκλησιαστικὴ πραγματικότητα συμβαδίζει με τὴν κρατική. Τίθεται τὸ ἐρώτημα: ἀποτελεῖ αὐτὴ ἡ πραγματικότητα μία λανθασμένη ἀντίληψη τοῦ Χριστιανισμοῦ, μία ἐκτροπὴ ἀπὸ τὴ ρήση τοῦ Χριστοῦ, ότι ἡ βασιλεία του δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν κόσμο αὐτό; Νομίζω πὼς ὄχι. Ἡ κοσμικὴ ἐξουσία ὑπάρχει ὡς πραγματικότητα ἀπὸ ἀρχαιότατων χρόνων. Ὁ ἀνατολικὸς όρθόδοξος χριστιανισμὸς, ἐκπροσωπούμενος ἀπὸ τὴν όργανωμένη Έκκλησία, προσπάθησε νὰ συμβιώσει με τὴν κοσμικὴ ἐξουσία, τὴν όποία ἐκπροσωποῦσε τὸ όργανωμένο έθνικὸ κράτος, σὲ πολλές μάλιστα περιπτώσεις, ἐφόσον μποροῦσε, προσπαθοῦσε ἡ Έκκλησία νὰ τὸ καθοδηγήσει στὸ νὰ ἀκολουθήσει αὐτὸ τις ἀρχὲς τῆς χριστιανικῆς πίστης. Ἡ Βυζαντινὴ Ἀυτοκρατορία, ἡ όποία εἶχε ὡς ἐπίσημη κρατικὴ γλῶσσα τὴν έλληνικὴ καὶ ὑπῆρξε κληρονόμος τῆς ἀρχαίας έλληνικῆς παράδοσης, εἶχε χαρακτήρα πολυεθνικὸ, περιλαμβάνοντας μέσα της διάφορες φυλὲς καὶ λαοὺς, ἐνῶ τὰ κράτη που ἔλαβαν ἀπὸ αὐτὴν τὸν Χριστιανισμὸ εἶχαν συγκεκριμένο έθνικὸ χαρακτήρα. Ἡ Ὁρθοδοξία διέσωσε στὰ κράτη αὐτὰ τὴν έθνικὴ συνείδηση, διατήρησε τὴ γλῶσσα τους, ἡ όποία ἦταν μία ἐπιβεβαίωση τῆς αὐτοτελοῦς έθνικῆς ὑπόστασης, δημιούργησε σχολεῖα, βοήθησε στὴν ἀνάπτυξη κρατικῆς δομῆς καὶ ἐξασφάλισε τὴν ιστορικὴ τους συνέχεια. Ἔτσι ἐπῆλθε μία ταύτιση Έκκλησίας καὶ ἔθνους, γεγονός τὸ όποιο, ἐκτὸς ἀπὸ λίγες ἐξαιρέσεις, δὲν ἴσχυσε στὸν δυτικὸ κόσμο καὶ γι' αὐτὸ τοῦ ἔμεινε ἀγνωστὴ καὶ ἀκατανόητὴ αὐτὴ ἡ ιδιαιτερότητα τῆς ἀνατολικῆς Ὁρθοδοξίας. Συμπερασματικῶς μποροῦμε νὰ ποῦμε ότι οἱ χῶρες τῆς ἀνατολικῆς όρθόδοξης παρά-

δοσης, παρὰ τίς κάποιες κατὰ καιροὺς πολιτικὲς διαφορὲς μεταξύ τους, ἀποτελοῦν ἓνα ἐνιαῖο σύνολο, τὸ ὁποῖο, μὲ βάση τὴν κοινὴ πίστιν πού τοὺς κληροδότησε ἡ Ὁρθοδοξία, τίς κοινὲς πνευματικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἀρχὲς καὶ ἀξίες, τοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴ διατήρησιν ἀλώβητης τῆς πίστεως, κατέχουν πολὺ ἰσχυροὺς κοινὸς δεσμούς. Αὐτοὶ οἱ δεσμοὶ θὰ μπορούσαν ἴσως ὑπὸ προοπτικὴ νὰ ἀποτελέσουν βασικὴ προϋπόθεσι καὶ γιὰ μία κοινὴ πολιτικὴ προσέγγισι.